

A Bártfai Gyűjtemény Isaac officiumai

MURÁNYI RÓBERT ÁRPÁD

A zenetörténetben igen fontos szerepet tölt be a németalföldi származású, az osztrák udvar szolgálatában álló, és élete nagy részét olasz földön töltő diplomata és zeneszerző Heinrich ISAAC (cca 1450–1517). Munkásságáról még mindig nem tud átfogó képet adni a zenetörténet, mert műveit a legkülönbözőbb helyeken őrzik. Zeneszerzői tevékenységében ő volt az első, aki a mise egész évre terjedő változó részeinek megkomponálásán — szinte élete utolsó napjáig — dolgozott. Ezt a munkásságát kortársai is nagyra értékelték, amit a sok korabeli másolat és a jóval halála utáni sajtó alá rendezés is bizonyít. Az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárában őrzött *Bártfai Gyűjtemény* is ISAAC officiumainak egyik korai forrása. A *Gyűjteményről* eddig megjelent átfogó tanulmányok¹ már utaltak arra, hogy a kéziratok között sok ISAAC-másolat van. E tanulmányok azonban éppen jellegüknél fogva nem bocsátkozhattak részletekbe. Gerhard-Rudolf PÄTZIG: *Liturgische Grundlagen und handschriftliche Überlieferung von Heinrich Isaacs Choralis Constantinus* c. disszertációja (Tübingen, 1956, kézirat) az officiumok behatóbb vizsgálatát tűzte ki céljául a fellelhető legkorábbi másolatok alapján. A budapesti anyag tárgyalásakor csak GOMBOSI Ottó cikkét tudja idézni, mert a lábjegyzet szerint: „Leider ist z. Z. keine direkte Auskunft über diese Quelle.” Hogy PÄTZIG miért nem juthatott az anyaghoz, azt ma már nehéz lenne megállapítanunk.

Mivel a *Bártfai Gyűjtemény*ben sok szólamkönyv hiányzik, és a meglevőkben sem jegyzték fel a szerzők nevét az esetek 70%-ában, így ISAAC műveinek számbavétele csak a teljes gyűjtemény közel két és fél ezer művének felmérésével és azonosításával vált lehetővé. Ma már tudjuk, hogy bár ISAAC officiumai igen nagy számban vannak képviselve a különböző jelzetű kötetekben, azok sehol sem alkotnak összefüggő egységet, mint ahogy azt a *Choralis Constantinus* nyomtatványból (Nürnberg, 1550 és 1555, Formschneider) ismerjük. Az egyes részek adatszerű

1. ALBRECHT, Hans: *Bartfeld. Musik in Geschichte und Gegenwart*. I. 1951, 1342–1345. hasáb; GOMBOSI Ottó: *Die Musikalien der Pfarrkirche zu St. Aegidi in Bartfa. Festschrift Johannes Wolf*. Berlin, 1929.; *ua.*: *Quellen aus dem 16.–17. Jahrhundert zur Geschichte der Musikpflege in Bartfeld (Bartfa) und Oberungarn*. = *Ungarische Jahrbücher*. 12. Bd. Berlin–Leipzig 1932. 331–340. 1.; MURÁNYI Róbert Árpád: *Neuere Angaben über die Bartfelder Sammlung. Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae*. 13. 1971.; *ua.*: *Magyarország éneklő ifjúsága 1500–1650 között*. = *Magyar Zene*. 1. Bp. 1973.

felsorolása nem célunk, hanem az, hogy tisztázzuk, másolataink mely időből és honnan származnak. Erre a vizsgálódásra még azért van szükség, mert ISAAC művét halála után több mint harminc évvel nyomtatták ki, s így feltételezhető, hogy az eredeti szöveget a sajtó alá rendező volt tanítvány, Ludwig SENFL bizonyos mértékig megváltoztathatta. Hogy ez milyen mértékben történhetett meg, arra a variánsok minéműségéből lehet bizonyos fokig következtetni.

PÄTZIG — GOMBOSI nyomán — az officiumok előfordulási helyéül a Bártfa Ms. mus. 2, 8, 20 és 24 jelzetet adja meg, amit kutatási eredményünk alapján még a Bártfa Ms. mus. 23-mal és Bártfa Mus. pr. 1 és 17-tel kell kiegészítenünk. Valamennyi jelzeten belül az egyes ISAAC-művek legtöbbszörre név nélkül és más szerzők művei között található meg. Tartalmilag az egyházi ünnepkör sorrendjében követik egymást.

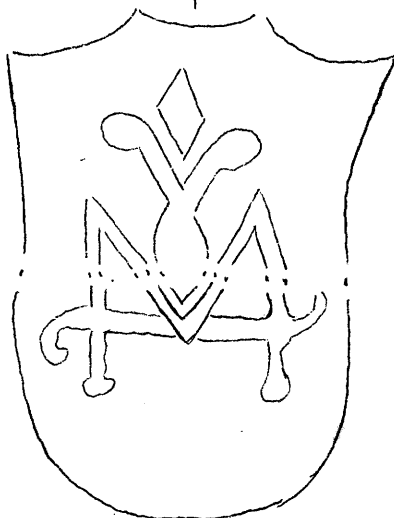
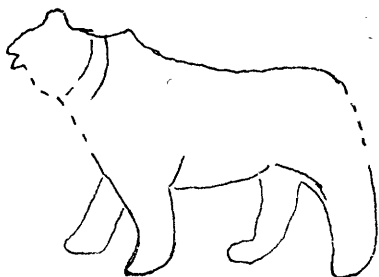
Valamennyi kézirat között a Bártfa Mus. pr. 17 lejegyzése a legkuszáltabb. A három szolamkönyv végén lévő kéziratban nincs semmiféle rendszeres összefüggés: különféle műfajú művek különböző szolamainak egymásutánját találjuk itt kezdőszöveggel vagy anélkül. Ha a dallamvonalat összehasonlítjuk az eredeti nyomtatvánnyal, azt találjuk, hogy ebben sok a módosítás. Figyelembe véve még az írásmódot is, arra a következtetésre jutunk, hogy ez a kézirat igen későre, a 17. század közepére tehető. Kár, hogy ebben a romlott lejegyzési formában nem maradt ránk valamennyi szolam, mert akkor stílustörténetileg érdekes megállapításokat tehetnénk arra vonatkozólag, hogy a reneszánsz zene előadási ízlése hogyan változott meg egy évszázad leforgása után.

A Bártfa Ms. mus. 2 szolamkönyvei rendszeres, gondos másolásra vallanak. A basszus szolamkönyv első lapján megtaláljuk a „Primus Index” és „Secundus Index” felsorolását, s ebből igazoltnak látjuk, hogy a tartalmában egymástól teljesen eltérő két gyűjteményt maga a másoló alakította kolligátummá előttünk ismeretlen okból. Mivel a második részben több, 1619-ben nyomtatásban megjelent Heinrich SCHÜTZ (1585—1672) zsolárkompozíció másolatát találjuk, így a bennünket érdeklő, az első részben előforduló ISAAC-művek is igen kései lejegyzésnek tekinthetők. Feltevésünket még egy ténnyel igazolhatjuk: e jelzet kézvonása megegyezik az előtte levőével; ez utóbbi Discant II. szolamkönyvének első lapján pedig ott olvasható a keltezés: „Anno Christi 1665 Die 1 Septembris.” A lejegyzésben található eltérések alapján ez a pontos másolat a Bártfa Ms. mus. 8 csoportjához tartozik.

További jelzeteink közül a Bártfa Ms. mus. 8, 24 valamint Bártfa Mus. pr. 1 zenei szempontból egy csoportba sorolandó. Kimutatható ugyanis, hogy az Ms. mus. 8 egy részét a Mus. pr. 1-ből, vagy mindkettőt valamely azonos forrásból másolták. De ugyancsak igen nagy a hasonlóság az Ms. mus. 8 és 24 között is. Utóbbit azért tekinthetjük az első másolatának, mert az Ms. mus. 24 elírásai az Ms. mus. 8 nehezen olvasható helyeinek hibás értelmezéséből adódnak. Végül még az is megállapítható, hogy a fenti három jelzet zenei szövege eltér a PÄTZIG által felsorolt forrásokétól.² Ezek után fel kell tennünk a kérdést, vajon a korabeli

2. Staats- und Stadtbibliothek Augsburg. Tonkunst Schletterer Nr. 7., Nr. 23.
Deutsche Staatsbibliothek Berlin. Mus. ms. 40024.
Erzbischöfliches Ordinariat Freiburg i. Br. Prunkmissale des Hugo von Hohenlandenberg.
Universitätsbibliothek Heidelberg. Cod. Pal. Germ. 318.
Bayerische Staatsbibliothek München. Mus. Mss. 26, 29, 33, 35—39, 47, 51.

szepeességi zenészekről származik-e ez a variáns, vagy ilyen formában került a Szepeességre? A választ erre a Mus. pr. 1 Discant szólamkönyvében találjuk meg, ahol az officiumok után, más kézzel és későbbi időben írt motetták egyikének záróhangja után ezt olvashatjuk: „Scripsit haec Johannes Frisch manus Norimberg Anno 1610. 9. Novemb[ris].” Tehát a bejegyzés szerint ez a másolat, és akkor feltételezhetően vele együtt az Ms. mus. 8 és 24 jelzet anyaga is Nürnbergből származik. De hogy e két utóbbi jelzet szólamkönyveit — mindkettőnél ránkmaradt mind a négy! — hol írták, arra semmiféle bejegyzés nem utal. Ezért a papír vízjeleihez folyamodtunk némi tájékozódásért. Vízjeleink az Ms. mus. 8 és Mus. pr. 1-ben részben azonosak: többek között a medve, mely esetleg Bern város papírmalmaiból származhat,³ mindkét helyen megtalálható. Az Ms. mus. 24 címere egy eddig előttünk ismeretlen papírmalomból származik.⁴

A Bártfa Ms. mus. 20-nak csak két szólamkönyve maradt ránk. Szerkezetében és anyagában teljesen elült a fenti három jelzettől. A megmaradt két szólamkönyvben ISAAC nevet csak az egyik misénél találjuk kiírva, de az officiumoknál sehol. Datálásra vagy az írás helyére vonatkozólag semmi feljegyzés nem ma-

Bischöfliche Proschesche Musikbibliothek Regensburg. Codd. C 96, C 100, AR 839, AR 880, AR 895.

Württembergische Landesbibliothek Stuttgart. Codd. mus. 32, 40, 42.

Universitätsbibliothek Jena. Chorbuch A der Stadtkirche Weimar.

Österreichische Nationalbibliothek Wien. Mus. ms. 18745.

Zentralbibliothek Zürich. Ms. Car. V. 169 a—d.

3. BRIQUET C. M.: *Les filigranes*. III. Nr. 12254—1239. Genève 1907. és LINDT Johann: *The paper-mills of Berne and their watermarks*. Nr. 17 és 48. Hilversum, 1964.

4. HEAWOOD E.: *Watermarks*. I. Nr. 3025. Hilversum, 1950.

radt ránk. Ennek ellenére sem vagyunk pusztán feltételezésekre utalva. Ugyanis ISAAC officiumainak első csoportja után következő ötszólamú „suscipe precor laudes” kezdetű motetta szövege latin-német-szlovák. Ezt akkor minden kétséget kizáróan csakis a Felvidéken írhatták. Amennyiben az ezt követő második művet (LASSO: *Fili, quid fecisti nobis*) a nürnbergi nyomtatvány alapján másolták volna, úgy kéziratunk az 1564-es utáni évekre tehető.

A *Choralis Constantinus* II. kötetéből egyetlen tételt tartalmaz a Bártfa Ms. mus. 23 szólamkönyve. E kötet eredetét illetően Wolfram STEUDE valamint Lothar HOFFMANN-ERBRECHT megállapította,⁵ hogy azt a wittenbergi körhöz tartozó muzsikások, kántorok egyike írhatta a bejegyzett dátumok szerint az 1550-es évek táján. E kutatási eredmények alapján ez a szólamkönyv tartalmazza a legrégebb ISAAC-officium másolatunkat, mely a nyomtatványt egy-két évvel megelőzheti.

A *Bártfai Gyűjtemény* ISAAC-officiumainak jelentőségét abban látjuk, hogy a másolatok alapjául nem az 1550-es nyomtatványok, sem a PÄTZIG által felsorolt különböző másolatok, hanem egy ma még lappangó változat szolgált. A zenei szövegnek a PÄTZIG által közölt eltérésekkel való egybevetése arra mutat, hogy a *Gyűjtemény* officiumai stílusukat tekintve az augsburgi másolathoz hasonlóan leginkább, mely ugyancsak közel áll a nyomtatott szöveghez. A *Gyűjteményen* belül feltűnő az officiumok szabad alkalmazási módja, vagyis a sorrend önkényes felcserélése, az egyes részek elhagyása, melynek okát az istentiszteleti gyakorlatban kell keresnünk. Továbbá rá kell mutatnunk arra, hogy a Bártfa Ms. mus. 8, 24 és Mus. pr. 1 között igen szoros a kapcsolat. A másoló fentebb idézett bejegyzése alapján vitathatatlan, hogy egy délnémet variáns részlete maradt ránk többszöri — részben szepességi — lejegyzésben. Végül megemlíthetjük, hogy a *Choralis Constantinus* III. részéből egyetlen tételt sem másoltak le.

Die Isaac'schen Officia der Bartfelder Sammlung

R. Á. MURÁNYI

Durch die vollständige Ermessung und Identifizierung der *Bartfelder Sammlung* (:Bartfeld, ungarisch Bártfa, slowakisch Bardejov:) ist die Registrierung der in einer sehr grossen Zahl in den mit verschiedenen Sigla versehenen Bänden vorkommenden anonymen ISAAC'schen Officia möglich geworden. Zweie dieser Bände wurden in der Mitte des 17. Jahrhundert geschrieben, viere vermutlich zwischen 1564 und 1610, einer um 1550. Auf Grund des von den Drucken aus dem Jahre 1550 und 1555 abweichenden Textes der Eintragung und des Wasserzeichens kann man feststellen, dass die Officia von ISAAC von einer heute noch unbekanntenen der augsburger Kopie nahestehenden süddeutschen Quelle in Nürnberg abgeschrieben wurden, beziehungsweise wurden davon in der Zips (:ungarisch Szepesség, slowakisch Spiš:) weitere Kopien angefertigt. Obwohl die *Bartfelder Sammlung* nicht den vollständigen *Choralis Constantinus* enthält, gibt das uns zur Verfügung stehende Material den ISAAC-Forschern neue Belege und unterstützt die Hypothese, dass des Meisters Schüler, Ludwig SENFL am ursprünglichen Manuskript nur sehr geringe Änderungen durchgeführt hat.

5. Wolfram STEUDE: *Beiträge zur Geschichte der Musiküberlieferung in mitteldeutschen Handschriften des 16. Jhs.* Disszertáció. Rostock, 1973. Kézirat; Lothar HOFFMANN-ERBRECHT: *Datierungsprobleme bei Kompositionen in deutschen Musikhandschriften des 16. Jahrhunderts.* Festschrift Helmuth Osthoff. Tutzing, 1961.